

ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА ФАХІВЦЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНИЙ ФЕНОМЕН

PROFESSIONAL CULTURE AS A SOCIAL-PROFESSIONAL PHENOMENON

У статті обґрунтована доцільність розгляду професійної культури фахівця як соціально-професійного феномену. Загальна культура особистості проявляється в догляді за собою, покращенні, ушляхетненні тілесно-душевно-духовних нахилів та здібностей і проявляється в культурі тіла, душі, духовній культурі. З'ясовано, що професійна культура інтегрується до загальної культури особистості. До соціально-спрямованого компоненту професійної культури належать аксіосфера особистості, взаємне проникнення професійно-корпоративних і загальнолюдських гуманістичних цінностей, що є основою професійної етики фахівця, запорукою збереження високоморального обличчя в повсякденній практиці. Виокремлені такі соціально-орієнтовані складові професійної культури, як критичне мислення, ефективна комунікація, емоційний інтелект, соціальний інтелект, здатність вирішувати проблеми, знаходити можливості та ресурси для цього, допитливість, ділова хватка. Професійно-орієнтовані елементи визначаються профілем підготовки фахівця. Сутність досліджуваного поняття уточнено з позицій феноменологічного, культурологічного, компетентнісного, аксіологічного, професійно-орієнтованого, ресурсного, системно-синергетичного методологічного підходів. Теоретичною основою дослідження проблеми формування професійної культури фахівця визначено закони про залежність змісту та інтенсивності формування професійної культури фахівця від економічних, соціально-політичних, науково-технічних можливостей підготовки, залежності рівня професійної культури від рівня професійної підготовленості фахівця. Передумовами формування професійної культури фахівця є задоволення базових особистісних потреб, професійне самовизначення, самоактуалізація, створення психолого-педагогічних умов, за яких здобувач вищої освіти може зайняти активну суб'єктну позицію, фасилітація як реалізація важливої функції викладача, яка полягає у спонуканні здобувачів вищої освіти до критичного сприйняття інформації та творчому її обробленню, зворотний зв'язок у процесі оцінювання результатів навчання студента, створення сприятливого емоційно-психологічного клімату.

Ключові слова: фахівець, професія, соціальний, професійна культура, феномен.

The article substantiates the feasibility of considering the professional culture of a specialist as a socio-professional phenomenon. The general culture of the individual is manifested in self-care, improvement, ennoblement of physical, mental and spiritual inclinations and abilities and is manifested in the culture of the body, soul, and spiritual culture. It was found that the professional culture is integrated into the general culture of the individual. The socially-directed component of professional culture includes the axiosphere of the individual, the mutual penetration of professional-corporate and universal humanistic values, which is the basis of professional ethics of a specialist, the guarantee of maintaining a high moral face in everyday practice. Such socially-oriented components of professional culture as critical thinking, effective communication, emotional intelligence, social intelligence, ability to solve problems, find opportunities and resources for this, curiosity, business acumen is singled out. Professionally oriented elements are determined by the profile of specialist's training. Clarification of the essence of the studied concepts was carried out from the positions of phenomenological, cultural, competence, axiological, professional-oriented, resource-based, system-synergistic methodological approaches. The theoretical basis of the study of the problem of the formation of the professional culture of a specialist is the law on the dependence of the content and intensity of the formation of the professional culture of a specialist on the economic, socio-political, scientific and technical training opportunities, dependence of the level of professional culture on the level of professional preparation of a specialist. The prerequisites for the formation of the professional culture of a specialist are the satisfaction of basic personal needs, professional self-determination, self-actualization, the creation of psychological and pedagogical conditions under which a student of higher education can take active subject position, facilitation as the implementation of an important function of a teacher, which consists in encouraging students of higher education to critically perception of information and its creative processing, feedback in the process of evaluating the student's learning results, creation of a favorable emotional and psychological climate.

Key words: specialist, profession, social, professional culture, phenomenon.

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/58.1.33>

Марченко О.Г.,

докт. пед. наук, доцент,
професор кафедри соціології
та психології

Харківського національного
університету внутрішніх справ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Агресія з боку рф призвела до загострення соціальних проблем у суспільстві, економічного занепаду багатьох галузей промисловості та сільського господарства, труднощів із працевлаштуванням фахівців з вищою освітою. Все це потребує від них не тільки професійної, але й соціальної мобільності, яка б забезпечувала вибір раціонального способу вирішення

нестандартних проблем, дотримання продуктивного способу життя та діяльності навіть у ситуаціях соціальної та професійної невизначеності.

Аналіз теоретичних напрацювань науковців (С. Важинський, С. Кузікова, І. Попович), а також власна практика свідчать про те, що існують спроби виокремити в моделі випускника закладу вищої освіти (ЗВО) суто професійні навички Hard Skills, а також надпрофесійні, соціально-орієнтовані вміння Soft Skills. Проте існує низка професій,

у яких мають переважати Hard Skills (учений-математик, фізик, письменник, поет, льотчик-винищувач, який пілотує одномісний літак), Soft Skills (політики, бізнесмени, представники творчих професій), необхідні розвинені на достатньо високому рівні обидва види вмінь (юристи, бухгалтери, митники). Тому для визначення професійної готовності фахівця, його кваліфікації необхідно знайти такий соціально-професійний феномен, який поєднував би характеристики особи як суб'єкта професійної діяльності та людини, котра здатна організувати власне буття в певних, навіть кризових умовах соціокультурного середовища. Таким соціально-професійним феноменом ми пропонуємо вважати професійну культуру фахівця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що наразі проблема професійної культури є ще недостатньо дослідженою. Так, у нагоді виявилися наукові праці Г. Гуциної (культура соціальної організації і регуляції), А. Комкової, О. Пілевич, які присвячені професійній культурі майбутніх фахівців у галузі економіки [7]. Професійну культуру майбутніх учителів як багаторівневе утворення високого ступеня їхньої суб'єктної та діяльнісної організованості досліджували Л. Аухадєєва, Т. Спіріна, Я. Черньонков, І. Шевченко [10; 13], юристів – Б. Чупринський. Оригінальними є наукові розвідки Я. Шведової щодо формування професійної культури майбутніх тележурналістів, яка не обмежується професійними знаннями, уміннями, навичками, а ґрунтується на особистісних якостях, що виявляються у загальній культурі [14]. У фокусі уваги багатьох дослідників виявилася професійна культура військових фахівців – В. Царенко, В. Хома, В. Мірошніченко (професійна культура прикордонника), Т. Щеголева (рівень оволодіння певною галуззю професійних знань або відповідної діяльності) [12; 15].

Узагальнюючи погляди науковців, професійну культуру фахівця будемо вважати сукупністю соціально-значущих якостей (громадянська позиція, комунікативні та організаторські здібності), професійних і гуманітарних знань, практико-професійних умінь, особистісних рис (відповідальність, ініціативність), досвід професійної діяльності, ціннісні орієнтації, які визначають ставлення майбутнього фахівця до соціальної та особистісно-орієнтованої професійної діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми передбачає дослідження феномену професійної культури в сукупності соціально-орієнтованих і професійно-орієнтованих складників.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) полягає в уточненні сутності поняття «професійна культура», обґрунтуванні як соціальної, так і професійної природи досліджуваного

феномену, а також визначенні його змісту, структури, способів формування.

Сформульована мета окреслила коло завдань щодо уточнення ключових понять статті (феномен, фахівець, соціальний, професійний, культура, загальна культура, професійна культура та ін.), визначення методології та теоретичної бази дослідження, визначення способів формування професійної культури фахівця як соціально-професійного феномену.

Виклад основного матеріалу дослідження. За довідковою літературою [6, с. 851], феномен – це явище, яке є єдиним у своєму роді, взятим у цілісності, єдності із сутністю та може бути сприйняте за допомогою органів чуттів. У контексті статті важливо зазначити, що в філософії І. Канта поняття «феномен» розуміється як явище, котре може бути осягнене досвідом фахівця і протиставляється категорії «ноумен» як «речі в собі», яка нібито є недоступною для людського пізнання. Соціальний – пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві, те, що породжене в умовах суспільно-політичного життя, певного соціального середовища, економічного ладу [6, с. 362].

Фахівець – це фізична особа, яка пройшла спеціальну професійну підготовку та є власником чинного свідоцтва, причому саме вручення свідоцтва – це акт надання дозволу на провадження певної діяльності. В іншому випадку виконання цієї діяльності заборонене з огляду на те, що вона може спричинити серйозні негативні наслідки. Кандидат на отримання свідоцтва повинен відповідати певним вимогам, які регламентовані відповідно до складності завдання. Іспит на отримання свідоцтва допомагає перевірити рівень професійної підготовки, необхідний для виконання самостійної діяльності. Науковці наполягають на тому, що для досягнення належного рівня професійної компетентності важливо реалізувати нерозривну єдність навчання та видання свідоцтва [8, с. 122].

Професія – рід занять, трудової діяльності, що вимагає певних знань, умінь, навичок, є для людини джерелом існування, фах, спеціальність, ремесло, кваліфікація. Теорія та практика певної професії як системи знань, умінь і навичок є феноменом культури, що дає підстави стверджувати про існування професійної культури. Становлення і розвиток певного типу професійної культури тісно пов'язаний із процесом інституалізації професії [6, с. 62].

У широкому розумінні культура трактується як єдність релігійної та світської компонент, *сукупність матеріальних та духовних цінностей, які вироблені людством, а також сам процес їх створення і розподілу.* Іноді поняття культури ототожнюють із соціальним досвідом людства, тобто із динамічною сукупністю програм діяльності, поведінки і спілкування, які визначаються

широким спектром значень, норм, навичок, зразків, ідеалів, ідей, гіпотез, вірувань, цілей, ціннісних орієнтацій тощо. В. Царенко, В. Хома та В. Мірошниченко стверджують, що культура – це складне утворення, яке містить у собі певний історичний рівень суспільства; творчі сили та здібності людини, відображені у результатах і формах організації її життя та діяльності; у взаєминах між людьми; раціональні способи оволодіння прийомами діяльності в матеріальній і духовній сферах життя суспільства. До загальної культури належить також ступінь досконалості людини в окремих видах її діяльності та спілкування [12]. Культура окремої людини проявляється в догляді за собою, покращенні, ушляхетненні тілесно-душевно-духовних нахилів та здібностей. Відповідно існує культура тіла, душі і духовна культура, які інтегруються в загальну культуру особистості [5].

За висновками науковців [9; 10], професійна культура є феноменом культури, «соціальний фактом», який має свою логіку розвитку, що зумовлена кількома причинами. По-перше, професійна є загальною для співтовариства професіоналів і складає загальну колективну «власність», по-друге, її не виробляють «тут і зараз», а отримують від попередніх поколінь, а по-третє, вона здійснює на членів групи як би примусову дію, тобто якщо суб'єкт потрапляє у групу, то він вимушений приймати прийняті там установки [7; 9; 10].

Професійна культура є складовою загальної культури особистості, вони є взаємозалежними, оскільки впливають одна на одну, становлячись джерелами одна для одної. У сполученні «професійна культура» слово «професійна» є видовим, а «культура» – родовим, тобто професійна культура несе відбиток особливостей фахової діяльності певного профілю, її змісту, характеру, організації, результатів [5]. Водночас саме якість виконання професійної діяльності значною мірою визначає рівень сформованості професійної культури фахівця. Так, науковці Р. Вечірко, О. Семашко, В. Олєфіренко пов'язують професійну культуру з високим рівнем професійної підготовки, реалізацією діяльності на високому рівні (оптимальними способами) з метою досягнення максимального результату, вважають її інтегральною якістю особистості фахівця, умовою та передумовою ефективної професійної діяльності та професійного самовдосконалення. Формування професійної культури особистості означає засвоєння загально-визнаних стандартів кращих зразків професійної діяльності [1].

Тож, мета формування професійної культури полягає в досягненні високого рівня професіоналізму, який є ядром, результатом та водночас поштовхом до подальшого розвитку досліджуваного процесу.

У контексті формування професійної культури йдеться про такі компоненти цього феномену, як-от: професійно-моральна, професійно-психологічна, професійно-технологічна складові. Як зазначає Т. Щеголева, вказані компоненти професійної культури фахівця не існують відособлено, вони знаходяться в діалектичному взаємному зв'язку, взаємопов'язані та доповнюють, збагачують та взаємно насичують одне одного. Зазначені компоненти професійної культури фахівця пов'язані з такими його ключовими якостями, як-от: відданість своїй справі (професійно-моральна), відповідальність (професійно-психологічна), компетентність (професійно-технологічна) [15].

У свою чергу соціально-орієнтований і суто професійний компоненти професійної культури також є взаємопов'язаними, знаходяться в діалектичному взаємному зв'язку, збагачують та взаємно насичують одне одного. Так, до соціально-спрямованого компоненту професійної культури належать аксіосфера особистості, взаємне проникнення професійно-корпоративних і загальнолюдських гуманістичних цінностей, що є основою професійної етики фахівця, запорукою збереження високоморального обличчя в повсякденній практиці.

Зауважимо, що наразі актуальними є такі соціально-орієнтовані риси фахівця, як-от:

- критичне мислення як здатність на основі аналізу наявної інформації приймати адекватне рішення;
- ефективна комунікація – вміння чітко та ясно висловлювати свої думки для представників будь-якої аудиторії;
- емоційний інтелект як розуміння емоцій і почуттів інших людей, керування власними емоціями, вплив на емоції оточуючих;
- соціальний інтелект як система норм відносин до світу, до інших людей, здатність формувати ставлення до себе, прогнозувати наслідки діяльності, розуміти свою поведінку і поведінку інших;
- здатність вирішувати проблеми, знаходити можливості та ресурси для цього;
- допитливість – інтерес щодо пошуку відповідей на актуальні та важливі питання;
- ділова хватка – завзятість на шляху вирішення проблеми.

До професійно-орієнтованих компонентів професійної культури доцільно віднести ступінь засвоєння фахівцем на професійному рівні умінь технічного обслуговування та експлуатації новітніх зразків техніки, інших службових обов'язків за профілем підготовки. Прикладами фахово-орієнтованих компонентів професійної культури є вміння набору тексту на комп'ютері, водіння транспортного засобу, читання, навички арифметичних обчислень, алгебраїчних перетворень, математичних викладок, іншомовного спілкування, використання комп'ютерних програм та ін.

Структура професійної культури фахівця зумовлює реалізацію її функцій:

- сприяння дотриманню сформованого позитивного стереотипу поведінки;
- вироблення моральної обґрунтованості фахових взаємовідносин;
- виховання готовності до бездоганного виконання свого службового обов'язку;
- вироблення культури професійних дій, погодження державних (суспільних) і особистих інтересів фахівця;
- попередження професійної деформації;
- застереження від виявів бюрократизму.

Зважаючи на соціально-професійний характер професійної культури суб'єктом професійної культури може виступати й соціально-професійна група, представники якої можуть бути членами різних виробничих колективів і тому часто віддалені один від одного в реальному часі і просторі. Становлення і розвиток певного типу професійної культури тісно пов'язаний із процесом інституалізації професії. Особливості професійної культури походять як з характеру професійної діяльності, так і з особливостей її суб'єкта, які проявляються в конкретний історичний період [7].

Методологічною основою дослідження нами обрано феноменологічний, культурологічний, компетентнісний, аксіологічний, професійно-орієнтований, ресурсний, системно-синергетичний підходи [5]. Так, феноменологічний підхід передбачає адекватний опис такого соціально-професійного явища, як професійна культура фахівця. У культурологічному підході особа розглядається як вторинна матеріальна модель відносно культури, тобто її носій. Запровадження компетентнісного підходу до формування професійної культури має на меті реалізацію освітніх стандартів у підготовці до професійної діяльності. Аксіологічний підхід актуальний у світлі рефлексії попереднього культурно-історичного досвіду та його реконструкції на тлі нової системи цінностей і орієнтацій. З позицій професійно-орієнтованого та системно-синергетичного підходів під професійною культурою фахівця будемо розуміти відкриту та здатну до самоорганізації систему професійно-етичних цінностей і якостей, які регулюють соціальні стосунки у професійній взаємодії. Ураховуючи комплексний і непередбачуваний характер умов формування професійної культури фахівців у процесі професійної підготовки, доцільно підходити до нього із системних і синергетичних позицій. Саме єдність і взаємний зв'язок системного і синергетичного підходів дозволяють охарактеризувати формування професійної культури фахівців як педагогічну систему – активну, доцільну, цілісну, соціально-детерміновану, відкриту, таку, що адаптується до соціокультурного досвіду, динамічну у просторі та часі, керовану, гармонійну, здатну до

долання стереотипів стабільної впорядкованості, лінійності, однозначних причинно-наслідкових зв'язків, які відірвані від контексту та ситуації, інноваційних змін і самовдосконалення у своєму змісті (професійна підготовка фахівців) та результаті (професійна культура). Ресурсний підхід зумовлює актуалізацію та розвиток особистісного потенціалу фахівця.

Теоретичним підґрунтям формування професійної культури є певні закони, закономірності та принципи. Так, закони відображають найбільш істотні, відносно сталі зв'язки, що діють у певній професійній галузі. Закономірність виявляється в разі, якщо повторювані зв'язки, відносини в кількісному відношенні виражені слабкіше. Особливістю законів і закономірностей формування професійної культури є те, що, на відміну від законів і закономірностей природи, вони проявляють свою дію через поведінку та діяльність людей, тому мають явно виражений відбиток суб'єктивного фактору [4].

Проілюструємо теоретичну основу формування професійної культури фахівців на прикладі дії основних законів, закономірностей і принципів. Так, одним із провідних є закон про залежність змісту та інтенсивності формування професійної культури фахівця від економічних, соціально-політичних, науково-технічних можливостей підготовки. Універсальний характер має закономірність, що відображає рівень професійної культури від рівня фахової підготовленості.

Серед специфічних принципів виокремимо такі, що стосуються зосередження сил у вирішальному місці та у вирішальний момент, усебічної завчасної підготовки сил, способів і засобів та ін.

Зазначені принципи реалізуються в конкретних формах, методах, способах і технологіях формування професійної культури, в яких втілений актуальний зміст професійної підготовки.

Наведемо основні з них:

1. Передумовою формування професійної культури фахівця є задоволення базових особистісних потреб (у безпеці, соціальній приналежності, гідності, любові та повазі), досягненні психологічного здоров'я, відкритті власного покликання, знаходженні справи свого життя, самоактуалізації.

2. Створення таких психолого-педагогічних умов, за яких здобувач вищої освіти може зайняти активну суб'єктну позицію, яка полягає в самореалізації, у розкритті і розвитку особистісного потенціалу, у прийнятті і освоєнні власної свободи та відповідальності за життєвий вибір.

3. Фасилітація (з англ. facilitate – полегшувати, допомагати, сприяти) як реалізація важливої функції викладача, яка полягає у спонуканні здобувачів вищої освіти критичному сприйнятті інформації та творчому її обробленню.

4. Важливими для кожного студента є зворотний зв'язок у процесі оцінювання результатів його навчання, супервізія замість критики, а також створення емоційно-психологічного клімату, який сприяє виникненню почуття психологічної захищеності, зняттю надмірного хвилювання в ситуації випробування [2].

На нашу думку, комплекс зазначених умов забезпечить формування соціальної та професійної компоненти професійної культури фахівця.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Тож, професійна культура фахівця є інтегративним соціально-професійним феноменом, сутністю якого є діалектичний зв'язок усіх елементів культури індивіда, яке динамічно та нелінійно розвивається, специфічно проявляючись у сфері професійної діяльності і спілкування. Основи професійної культури закладаються у процесі навчання у закладі вищої освіти завдяки цілеспрямованим впливам на особистість через розкриття можливостей здобувача освіти, формування його мотивів, професійно значущих якостей, знань і вмінь у процесі цілеспрямованої взаємодії на рівні «педагог – майбутній фахівець». Перспективними є дослідження щодо обґрунтування критеріїв і показників для вимірювання рівнів сформованості професійної культури фахівця.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вечірко Р. М., Семашко О. М., Олефіренко В. В. Українська та зарубіжна культура: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. Київ: КНЕУ, 2003. 367 с.
2. Гусак В. М. Шляхи формування професійної культури майбутніх соціальних працівників в умовах університету. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/paukraci/pedagogika/2010/136-123-12.pdf>.
3. Ісаєнко С. А. Формування професійної культури у студентів інженерно-технічних спеціальностей засобами іноземної мови: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2009. 21 с.
4. Калиновський Ю. Ю., Павліченко О. О. Аксіологічна безпека особистості в умовах інформаційної війни. *Сучасна війна: гуманітарний аспект*: тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 травня – 1

червня 2018 р.). Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2018. С. 31-33.

5. Марченко О. Г., Сидоренко І. І. Методологічні та теоретичні засади формування професійної культури офіцера як актуальна проблема військово-професійної підготовки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Сер. 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2022. Вип. 88. С. 148-152.

6. Новий тлумачний словник української мови. Київ: Аконіт, 2008. 864 с.

7. Пілевич О. А. «Культура», «професійна культура» як базові категорії дослідження професійної культури майбутнього економіста. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/132487755.pdf>.

8. Плачинда Т. С. Особливості організації освітнього середовища закладу вищої освіти авіаційного профілю. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. № 6 (90). С. 120-129.

9. Сабатовська І. С. Професійна культура особистості: структура та критерії вимірювання. URL: http://www.confcontact.com/20110531/so_sabat.htm.

10. Спіріна Т. П. Формування професійної культури майбутніх соціальних педагогів у навчальному процесі вищого навчального закладу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2009. 19 с.

11. Улунов Г. Є. Професійна культура: сутність, фахові особливості, розвиток: колективна монографія. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 300 с.

12. Царенко В. І., Хома В. О., Мірошніченко В. І. Професійна культура прикордонника: навч. посіб. Хмельницький: Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2006. 55 с.

13. Черньонков Я. О. Формування професійної культури майбутнього вчителя іноземної мови: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Кіровоград, 2006. 22 с.

14. Шведова Я. В. Формування професійної культури майбутніх тележурналістів у фаховій підготовці: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2010. 24 с.

15. Щеголева Т. Л. Формування професійної культури майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2007. 19 с.